

Normativno i stvarno u ekonomiji i politici

Bogomil Ferfila

Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo, Ljubljana

I

U razmatranju odnosa ekonomije i politike do sada su, više-manje, odredivane tek osnovne relacije, naznačavane samo površinske veze, a veoma je malo bilo sustavnih znanstvenih pristupa. To je u velikoj mjeri i razumljivo, jer je podjela rada u znanosti dovela do velike specijalizacije unutar pojedinih znanstvenih disciplina, a proučavanje odnosa ekonomije i politike zahtijeva cjeloviti, problemski, višedisciplinarni pristup. Zato bih na početku rekao nekoliko riječi o metodologijskom pristupu izučavanju odnosa ekonomije i politike, naročito ekonomskog i političkog sistema.

Mislim da je moguće izgraditi plodan, kreativan pristup kao sintezu (utemeljenu na analizi) relevantnih građanskih i marksističkih metodoloških dostignuća, koje je potrebno uzeti i upotrijebiti kao pojedine stupnjeve k spoznaji društvene stvarnosti. U nas postoji prilično dobro razrađena teorija ekonomskog sistema na svim nivoima općenitosti (pojedinačno, posebno, opće), a u sferi političkog, odnosno politološkog (pravim distinkciju između stvarnog i znanstvenog, apstraktnog sistema) postoji samo teorija političkog sistema jugoslavenskog društva. Vjerojatno je to posljedica i jačih ideoloških granica u razmatranju političkog sistema. Zato vidim značajan korak u unapređenju teorije političkog sistema i u izgradnji teorije političkog sistema ad abstractum. Postoji prilično opsežan metodologijski instrumentarij, kojega bi sigurno trebalo još iskristalizirati i sintetizirati u cilju preuzimanja onoga što je najbolje u svim postojećim metodologijskim pristupima, njihovu srž i izbjegavanja krutog zatvaranja u granice jednog znanstvenog pristupa. Nabrojiti ću nekoliko takvih pristupa: dijalektički materijalizam, opća teorija sistema, kibernetika, teorija samotranscendentnih sistema, dijalektička teorija sistema, socijalno-dijalektička teorija sistema društva itd.

Interesantna je teorijska i metodološka dilema izražena u utvrđivanju zajedničkih točaka i točaka razmimoilaženja u koncipiranju znanstvenog proučavanja ekonomskog i političkog sistema. Specifičnost ekonomskog sistema, na koju se često zaboravlja, jest u tome što ekonomski sistem sadrži ekonomske, društvene elemente, kao i materijalnu supstanciju (što mu i daje težinu i značaj bitnog društvenog podsistema). Politološki sistem nema tu dualnost.

Otvorena je bila i rasprava o elementima građanskog društva u našem društvu. Često se ističe samo negativan karakter takvih elemenata, bez seriozne znanstvene diskusije o tome. Kategorija »elementi građanskog društva« često se upotrebljava kao puka ideološka (u negativnom značenju riječi) tvorina, kojom se blokiraju znanstvena dostignuća i spoznaje. Stoga bi bilo potrebno znanstveno razraditi i razgraničiti ono što je kapitalističko od onoga što je nužnost i karakteristika razvijenog društva, razvijene ekonomske i političke sfere života. To je pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta razvoja ekonomskih i politoloških kategorija (dilema koja predstavlja bit različitih teorija robne proizvodnje u našem društvu, a koja u sferi politološkog sistema gotovo nije ni otvorena).

Dilema plan — tržište u velikoj je mjeri lažna. Svaka je odluka na stanovit način planska, jer će tek biti realizirana. Svaki društveni sistem predviđa. Društvo koje je razvijeno (znanost, informacijski sistem) ima bolje uvjete za dobro planiranje i obrnuto.

II

Jedna od vrijednosnih premisa od koje se polazilo u koncipiranju novoga ekonomskog i političkog sistema bila je i teza da je svaka decentralizacija korak ka samoupravljanju. Takvo stajalište sada se i teorijski i praktički pokazalo najmanje diskutabilnim. Svaka odluka za centralizaciju ili decentralizaciju treba da bude funkcionalno povezana s odlukama o problemima koje je potrebno rješavati. Decentralizacija u odlučivanju koje bi trebalo provoditi na višim (npr. saveznom) nivoima (i njihov prijenos na republičke, odnosno općinske nivoe) smanjuje:

- (1) efikasnost sistema (dugotrajno donošenje odluka, pogrešne odluke zbog složenosti problema i sve veće uloge stručnog znanja);
- (2) istovremeno, ona nije ni motivacijski faktor jer subjekti moraju odlučivati o stvarima o kojima nemaju adekvatnih informacija i neposredno ih ne tangiraju. To često rezultira pasivizacijom samoupravljača, jer odlučuju (naravno, samo formalno) o stvarima koje ih ne interesiraju, o kojima su odluke unaprijed donešene (formalno potvrđivanje odluka donešenih na višim razinama).

Međutim, novi normativni politički i ekonomski sistem bio je usmjeren upravo u tome pravcu. Nisam suglasan s tezama da normativni sistem nije bio izgrađen na znanstvenoj osnovi. Mislim da normativni koncept ekonomskog i političkog sistema znači veliki teorijski doprinos socijalističkoj ekonomskoj i političkoj teoriji i praksi (u njegovu stvaranju sudjelovali su neki naši najistaknutiji ekonomisti, pravnici, politolozi).

Primjerice, teorija dohotka kao koncept ekonomskog sistema predstavlja konzistentan, logičan i homogen koncept, koji je bio i adekvatna osnova naše koncepcije političkog sistema. Ali, ni ekonomski niti politički sistem u normativnom obliku nisu bili sukladni društvenoj realnosti u kojoj su trebali živjeti.

Normativni koncept ekonomije i politike nije u dovoljnoj mjeri uvažio:

- (1) objektivno veoma proturječnu strukturu interesa jugoslavenskog društva (objektivni interes republika, pokrajina, federacije, općina može biti samo

u interesu manjine koju je, zbog robnog karaktera naše privrede kao i zbog administrativnih deformacija, veoma teško identificirati);

- (2) distribuciju ekonomske i političke moći, koja je često dijagonalno suprotna formalno postavljenim kompetencijama.

Prazan prostor koji je nastao demontažom staroga ekonomskog i političkog sistema nije ispunjavan samoupravnim organiziranjem radnika, odnosno građana nego, često po logici prošlosti, administrativnim državnim i partijskim strukturama u sprezi s tehnokracijom. Takvo inputiranje birostruktura i tehnostuktura objektivno je nužan proces suvremenog društva, obilježena sve višim stupnjem društvene podjele rada, sve duljim uzročnopsljedičnim lancima odlučivanja, te i potrebe za sve većim opsegom stručnog znanja i informacija. Upozorio bih na bitan, za sada još nerazriješen problem što ga otvara samostalna, stručna, javna uprava, odnosno management. Kreativnost, diskrecionost izvršne vlasti, odnosno funkcije jest u temeljnoj suprotnosti s njezinom formalnom ulogom kao pukoga instrumenta izvršavanja samoupravno donešenih odluka.

Međutim, samoupravno normiranje posredstvom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora kao glavnih mehanizama i u ekonomskom i u političkom sistemu (koji je bio koncipiran kao supstitut tržišta i plana u ekonomiji i etatiističkih direktiva u politici) trebalo bi uvoditi u ekonomski i politički sistem metodu i atmosferu sporazumijevanja, dogovaranja, stanje »idealne harmonije«, koegzistencije na ekonomskom i političkom planu. Uz to je relacija ekonomskog i političkog sistema bila koncipirana tako (u stvarnom, ne u normativnom vidu) da je ekonomski sistem, kao i svi drugi društveni subsistemi, bio upućen na politički, a ne obratno.

Samoupravno normiranje kao univerzalni mehanizam koji bi trebao uvoditi nov tip ekonomije i politike — dogovornu ekonomiju i politiku — u velikoj je mjeri dao sasvim drugačije rezultate. Još postoje neka mišljenja, naročito pravna, koja u hipertrofiji samoupravnog prava vide jedini izlaz (u Sloveniji postoje tendencije još detaljnijeg reguliranja privrednih kretanja u organizacijama udruženog rada: npr. direktoru se nastoji propisati rok u kojemu treba da nabavi novu robu, u kojemu treba da informira radnički savjet o stanju zaliha itd), mišljenja kako je mehanizam samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja, te na njima koncipirani sistem dohotka, bez grešaka i kako ga je potrebno samo što više i više upotrebljavati. Njegov jedini problem »potpunog sistema« jest u tome što ga udruženi radnici i građani nisu dobro shvatili, djelomice i zbog nerazvijane samoupravne svijesti, znanja itd. Zanimljiva je i moguća implikacija takva razmišljanja: radnici i građani su oni koji se ne uklapaju, kvare idealni sistem i sl. Mislim da više pažnje valja posvetiti i onim pogledima po kojima je iskrivljeno, egoističko ponašanje organiziranih radnika i građana (organizacija udruženog rada, društvenopolitičkih zajednica) logično, jedino moguće ponašanje na danom stupnju razvoja.

U tom svjetlu trebalo bi analizirati velike dileme cjelokupne normativne sfere, od kojih ću nekolicinu pokušati nabrojiti (usp. o tome recentne tekstove A. Bajta):

- (1) Da li samoupravno normiranje, kao sveobuhvatni mehanizam, po svojoj prirodi uvodi u proces privređivanja birokratske, administrativne, politič-

ke elemente (postupke, mišljenja, rješenja) i da li je njegovo uvođenje svugdje i po svaku cijenu značilo bitan impuls uvođenju i umnožavanju administracije u udruženom radu, što se itekako očitovalo u smanjenju produktivnosti, efikasnosti i konkurentne sposobnosti na stranom tržištu?

(2) Koliko je samoupravna normativa, preko svojim instrumenata sporazumijevanja i dogovaranja, utjecala na oduzimanje velikog dijela dohotka privrednoj sferi i njegovu prelijevanju u sferu zajedničke i opće potrošnje koja predstavlja ogroman teret privredi?

(3) U kojoj mjeri takvo samoupravno pravo znači okvir unutar kojega ekonomski i politički jači partner može »legalnim samoupravnim putem« osigurati monopolističku poziciju i izvlačiti iz nje odgovarajuće koristi?

(4) Kolika je realna opasnost da se samoupravljanje (u udruženom radu, u procesu privređivanja, a i u političkom sistemu) — koje bi se zasnivalo na normativnim mehanizmima — zbog potrebe da se sporazumijevanje i dogovaranje kontrolira izvana transformira u dirigirano samoupravljanje od strane političkih subjekata (državnih i paradržavnih institucija, društvenopolitičkih organizacija) sa svim posljedicama toga odnosa?

(5) Uolikoj mjeri je upravo takva uloga političkih (republičkih, općinskih) struktura, koje u dirigentskoj ulozi vide samo ekonomske i političke interese subjekata svoje regije, bitan razlog sadašnje naturalizacije privrednih tokova, zatvaranja u republičke i općinske granice, međurepubličkih i međunacionalnih konflikata?

U sadašnjoj se situaciji prilično pouzdano može reći da se pravnonormativni koncept idealistički harmonične ekonomije i politike besklasnog i nerobnog, na zajedničkoj volji udruženih proizvođača i građana zasnovanog društva nije pokazao kao realan i funkcionalan sistem.

Ne zalažem se za potpunu negaciju normativnog pristupa, samoupravnog sporazumijevanja, društvenog dogovaranja u ekonomiji i politici, nego za realnu ocjenu njegova mjesta. Mislim da bi tome značajno pridonijela znanstvena rasprava o ekonomskom i političkom sistemu, koja bi pokazala da mijenjanje, reduciranje ili uvođenje određenih mehanizama i rješenja u ekonomski i politički sistem ne znači destrukciju samoupravljanja ili uvođenje kapitalističkih institucija. Primjerice, u sferi političkog sistema bilo bi potrebno razgraničiti njegov institucionalni, bitni sadržajni dio od njegova operacionalnog, instrumentalnog dijela, koji ne predstavlja nužnu konstantu samoupravnog razvoja.